

Ганчук О. В.¹⁶

Навчальні екскурсії з географії та їх роль у професійному становленні майбутнього вчителя

У статті розкриваються питання організації та методики проведення навчальних екскурсій з географії у вищому педагогічному навчальному закладі; обґрунтовуються функції навчальних екскурсій та їх місце в системі підготовки майбутнього вчителя географії, розкриваються організаційно-педагогічні умови, що сприяють ефективності цього процесу.

Ключові слова: *вчитель географії, навчальні екскурсії з географії.*

---

¹⁶ Ганчук Олена Вікторівна, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії; Криворізький національний університет

Шкільна програма з географії містить як обов'язкові навчальні екскурсії. Їх зміст та форми організації визначаються адміністрацією навчального закладу залежно від місцевих умов із врахуванням рекомендацій керівних органів освіти. Аналіз чинних програм з підготовки вчителів географії у вищому педагогічному навчальному закладі таких форм організації діяльності студентів не обумовлює, проте провідні фахівці, кафедри географічних дисциплін у розроблені ними програми та методичні рекомендації включають різновиди екскурсій, що мають найрізноманітнішу спрямованість.

У поняття «екскурсія» у різні часи як і сьогодні вкладався неоднаковий, іноді навіть протилежний зміст. Так, екскурсія (від лат. *excursio* – поїздка, вилазка), відвідування визначних чим-небудь об'єктів (пам'ятники культури, музеї, підприємства, місцевість тощо), форма й метод набуття знань. Проводиться, як правило, колективно під керівництвом фахівця-екскурсовода [1].

Екскурсійна справа – це діяльність, спрямована на організацію й надання специфічної послуги – екскурсії. У цьому контексті екскурсія – це в основному туристська послуга, що забезпечує задоволення духовних, етичних, інформаційних та інших пізнавальних потреб туриста (екскурсанта) [4, с. 10]. Складена на сьогодні система ринкових відносин, для якої характерні попит, пропозиція, ціна й конкуренція, спрямовує екскурсію й всю екскурсійну діяльність у комерційно-споживче русло [4, с. 10], що визначає зовсім інший напрям організації пізнавальної діяльності учасників екскурсії.

Екскурсії виникли наприкінці XVIII – початку XIX ст. як метод навчання, що сприяє розвитку спостережливості навичок самостійної роботи в учнів, вони впроваджувалися в навчальний процес прогресивними педагогами Західної Європи й Росії, що виступали проти схоластики у викладанні. Протягом XIX ст. екскурсії поступово стають органічною частиною навчального процесу в школі, а також невід'ємною частиною ринку послуг, що концентрується навколо екскурсійної справи.

Аналіз першоджерел дозволив виявити напрями розвитку теоретико-методологічного змісту екскурсій: † Екскурсії як самостійне, поодинокі явище, що носить наочний характер → екскурсії як масове явище, що має навчальний характер → екскурсії як складова екскурсійно-туристської діяльності, що носить просвітницький характер → екскурсії як складова туристської діяльності, що має просвітницько-дозвіллевий характер → екскурсії як приналежні до сфери ринкових екскурсійних послуг і як складова підготовки майбутніх вчителів географії †

У вищій освіті, у системі підготовки педагогічних кадрів природничого профілю, як важливий елемент, традиційно використовувалися польові практики та експедиції.

Практика (грецьк. *praktike*, від *praktiko's* – діяльний, активний), матеріальна, чуттєво-предметна, цілевизначена діяльність людини, що має за зміст освоєння й перетворення природних і соціальних об'єктів та складає загальну основу, рушійну силу розвитку людського суспільства й пізнання [1]. Відтак, польова практики – одна з форм організації навчання студентів природничих дисциплін, яка є логічним продовженням аудиторних навчальних занять. Вона передбачає проведення студентами навчальної й навчально-дослідницької роботи в польових умовах.

Основні завдання польової практики полягають у закріпленні та подальшому розвитку предметної компетентності студентів, сформованої на аудиторних заняттях; оволодіння методами польових досліджень: збір фактичного матеріалу, зразків порід, статистичних даних, їхня систематизація, узагальнення, підготовка наукових звітів тощо; розширення географічного світогляду майбутнього вчителя географії, підвищенні його професійно-географічної культури; розвиток навичок організаційної роботи (поїздок, екскурсій, вирішенню господарських і побутових питань тощо) (М. Криловець [5]). Польові практики відіграють значну роль у професійній підготовці вчителя географії до майбутньої педагогічної діяльності. Зміст практики визначається навчальною програмою і може включати в себе й екскурсії, проте не зводиться до останніх.

Таким чином, навчальна екскурсія є окремим методом і формою навчання та професійної підготовки студентів, вона не тотожна екскурсійній послугі та польовій практиці, однак може включатися у них для вирішення певних навчально-виховних чи суспільно-економічних завдань. Навчальна екскурсія є формою організації навчально-виховної роботи з географії, методом професійно-педагогічної підготовки, засобом становлення професійної позиції майбутнього вчителя, що дозволяє організувати спостереження та вивчення студентами різних явищ, предметів, процесів у природних умовах, музеях, на виставках тощо і чинить вплив на процес розвитку пізнавальної діяльності студентів, її мотиваційний, змістовий та процесуальний аспекти.

Готуючи майбутніх вчителів географії варто розуміти, що навчальна екскурсія та екскурсія взагалі різняться своїми провідними функціями. Із самого початку виникнення та розвитку екскурсійної справи ряд дослідників наголошували й акцентували на важливих функціях екскурсії. Так, В. Герд указував, що екскурсія як одна з форм суспільно-просвітницької роботи, передусім сприяє освіті та

інтелектуальному вихованню. Разом із цим, дослідник вбачав у екскурсії дієвий засіб естетичного й виховного впливу, пов'язував процес сприйняття екскурсійного матеріалу з народженням «світлих, позитивних, добрих почуттів». На думку В. Герда, виховна роль екскурсії реалізується ще й у вихованні вольових якостей екскурсантів, тобто навичок стримувати негативні емоції й активно виявляти позитивні, перетворюючи їх на доцільну діяльність [2, с. 40-60].

За спостереженнями професора-викладача давніх мов В. Петра, який започаткував у своїй діяльності екскурсійний метод у 1885 р., екскурсія виконує потрібну функцію: оздоровчу, колективістську (виховну) та розвивальну. Такі мандрівки, на думку дослідника, корисно впливають на здоров'я молодих людей. Постійна зміна вражень надає людині наснаги, освіжає та укріплює юнацький організм і перероджує людину. Під час подорожі міцнішають узи дружби й товаришування. Одна така подорож розвиває більше, ніж рік навчання по книгах у зачиненій кімнаті [7, с. 22-23].

Видатний український фундатор освітньо-культурного руху С. Русова наголошувала на вагомій пізнавальній, виховній та «культурноносній» силі екскурсії, що дає змогу «пізнати рідний край, його історію та сучасність, його національну культуру» [8, с. 12].

Сучасні екскурсознавці (С. Голубнича, С. Грибанова, Ю. Лагусев, Г. Матвеева, Г. Науменко, І. Чагайда та інші) виокремлюють серед провідних інформаційну, наукову, просвітницьку, виховну, гуманістичну та культурологічну функції екскурсій [4]. Б. Ємельянов ці головні функції узагальнює в такі: а) функції наукової пропаганди; б) інформації; в) організації культурного дозвілля; г) формування інтересів; г) розширення культурно-технічного світогляду екскурсантів [3, с. 26].

Екскурсія – безпосереднє сприйняття студентами досліджуваних об'єктів і явищ у природній або штучно створеній обстановці через показ екскурсійних об'єктів. Навчальна ж екскурсія має реалізовувати відмінні функції і тим самим забезпечувати перехід майбутнього вчителя географії на позицію суб'єкта свого професійного становлення. Зміст навчальної екскурсії з географії має спрямовуватися на оволодіння студентами предметно-змістовою, інтелектуальною, комунікативною, методичною, методологічно складовими пізнавального досвіду.

На основі узагальнення передового педагогічного досвіду нами було розроблено методику організації та проведення навчальних екскурсій з географії як послідовної реалізації певних етапів. Розглянемо зміст діяльності студентів та викладачів протягом підготовки та проведення навчальної екскурсії (табл. 1).

Зміст кожної екскурсії включає як обов'язкові наукову та культурологічну інформацію. Освітня функція навчальної екскурсії забезпечує популяризацію наукових знань, достовірне, повне викладання наукової інформації згідно сучасних наукових досліджень, донесення надбань національної культури до екскурсантів і сприяння створенню зразків нової сучасної культури [10, с. 84-85].

Таблиця 1

Методика організації та проведення навчальних екскурсій з географії у вищій педагогічній школі

0. Цільовий етап		
Викладач: 1. Визначення місця навчальної екскурсії в системі викладання географічної дисципліни. 2. Постановка цілей і завдань екскурсії, відбір можливих екскурсійних об'єктів. 3. Створення творчої групи студентів із підготовки до екскурсії.		
I. Підготовчий етап		
Викладачі	Творча група	Студенти
Визначення цілей і завдань, виходячи з конкретних вимог навчальних планів та програм, а також культурних потреб студентів	Вибір і обґрунтування теми екскурсії	Формування потреб і пізнавальних інтересів до вивчення географії, навчальних екскурсій
Консультавання, узгодження технологічної картки	Розробка технологічної картки екскурсії, складання маршруту	Ознайомлення з темою та завданнями екскурсії
Вивчення й коригування методичної розробки екскурсії протягом екскурсії	Написання контрольного тексту екскурсії. Вибір методичних прийомів проведення екскурсії. Огляд маршруту екскурсії.	Огляд екскурсійного маршруту

	Проведення пробної екскурсії	
Підбір навчально-пізнавальних завдань за змістом екскурсії. Опрацювання критеріїв оцінювання роботи студентів	Комплектування «портфелю екскурсорода». Підготовка обладнання та облаштування	Засвоєння базових понять, які будуть конкретизуватися в ході екскурсії, виконання вступних навчально-пізнавальних завдань
II. Проведення екскурсії		
Викладачі	Творча група	Студенти
Здійснення поточного контролю за ходом пізнавальної діяльності студентів, груп студентів, коректування, стимулювання пізнавальних дій, свідомої дисципліни	Організаційний та інформаційний вступ. Інструктаж з ТБ. Подача змісту екскурсії, з використанням прийомів показу й розповіді. Формулювання висновків	Вирішення навчально-пізнавальних завдань, у тому числі в груповій роботі, створення нотатків, замальовок, картосхем, фото тощо
III. Підбиття підсумків		
Викладачі	Творча група	Студенти
Організація спільного обговорення навчальної екскурсії, рефлексії пізнавальних дій. Рейтинговий контроль і поточне оцінювання	Звіт. Самоаналіз	Узагальнення результатів навчальної екскурсії. Самоаналіз. підготовка наукового звіту

Екскурсія в системі професійної підготовки майбутнього вчителя географії є перш за все формою організації навчання, а не розвагою, тому реалізація навчальної функції є необхідною. Зміст екскурсій повинен мати безпосередній зв'язок із пройденим на попередніх заняттях матеріалом, забезпечувати подальший розвиток та удосконалення знань студентів з географії, формування предметної компетентності. У той же час, отримані на екскурсіях уявлення, результати спостережень і зібрані матеріали повинні використовуватися на подальших заняттях.

Увесь досвід людства свідчить про те, що екскурсії сприяють розвитку особистості – її когнітивної (мислення, пам'яті, мовлення, сприйняття), вольової та емоційної сфер (пізнавальних мотивів, культури почуттів). Необхідно подбати про те, щоб пропонований студентам зміст навчальної екскурсії, система пізнавальних завдань були націлені на виявлення індивідуальності кожного студента, на можливість розвитку його творчих і педагогічних здібностей.

В. Герд одним із найвагоміших компонентів, що формують притягальну силу екскурсії, вважав її соціальність. Головним чинником екскурсії, зазначав дослідник, є настрої об'єднаного колективу – «соціально-психологічне тло, на якому розгортається той чи інший екскурсійний малюнок» [2, с. 62]. Уведення в систему роботи групових форм організації пізнавальної діяльності студентів під час навчальних екскурсій має забезпечити розвиток у них комунікативності, здатності до співробітництва, формування мотивів до різноманітної суспільної творчості.

Для навчальних екскурсій характерна й методична функція, оскільки майбутньому вчителю географії необхідно опанувати методикою організації та проведення екскурсій різного спрямування. Ця функція реалізується у вивченні студентами історичних, природничих, мистецтвознавчих та інших наукових проблем і їх різноманітних аспектів, у напрацюванні матеріалу, методик і технологій, що можуть слугувати основою для створення і проведення майбутніх екскурсій.

На думку, без перебільшення буде сказати, всіх екскурсознавців, екскурсія володіє потужним виховним потенціалом, причому цей потенціал є невичерпаним. Виховна функція навчальних екскурсій сприяє виробленню світогляду, переконань, почуттів, інтересів, способу та стилю мислення студентів, розглядається крізь призму патріотичного, громадянського, естетичного й морального виховання студентської молоді. Забезпечуючи цю функцію викладачеві варто керуватися словами В. Сухомлинського, який стверджував, що під час екскурсій, узагалі при кожному зіткненні дітей із природою, необхідно показати їм світ, щоб вони задумалися над тією істиною, що природа – це наш дім, природа – частка нас самих, а байдужість до природи – це байдужність до власної долі [9, с. 145].

Однією зі споконвічних функцій екскурсій є рекреаційна, вона спрямована на відновлення духовних і фізичних сил людини шляхом контрастної зміни обстановки й виду діяльності. Із англійської «recreation» перекладається як відпочинок, розваги, однак цей термін сьогодні розуміється також і як оздоровлення та відновлення. Екскурсія, крім навчальних можливостей, має

надавати студентів естетичне задоволення, можливість змістового проведення часу. Головною передумовою успішної навчальної екскурсії є створення емоційно-естетичного стану переживання екскурсанта й, на цій основі, – пробудження бажання до різноманітної суспільної творчості [6].

Реалізація цих провідних функцій в ході організації групової пізнавальної діяльності студентів під час навчальних екскурсій з географії передбачає ретельний відбір екскурсійних об'єктів, включення до їх числа не лише відповідні навчальним цілям, але й ті, що привносять емоційно-ціннісні переживання, несуть естетичний, виховний і методичний потенціал для майбутнього професійного саморозвитку.

Сьогодні існує чимало класифікацій навчальних екскурсій, зокрема [4]:

- за змістом – оглядові, тематичні (виробничі, біологічні, історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі та інші), комплексні;
- за витратою часу – короткочасні та тривалі;
- за місцем у навчально-виховному процесі – вступні (на початку вивчення теми або розділу програмного матеріалу), проміжні (у процесі вивчення теми або розділу програмного матеріалу), підсумкові (у кінці вивчення теми, розділу), а також урочні та позаурочні;
- за місцем проведення – місцеві, замські, музейні, виробничі, у природі, а також – ближні та дальні;
- за способом пересування – пішохідні, транспортні, комбіновані;
- за складом учасників – для дорослої аудиторії, дітей, місцевого населення, туристів, сільського населення, організованої групи, індивідуальних відвідувачів;
- за способом організації діяльності – демонстративні, ілюстративні, дослідницькі;
- за способом організації сприйняття екскурсійного об'єкту – теле-екскурсії, заочні екскурсії, віртуальні екскурсії, інтернет-екскурсії.

Разом з тим, при вивченні географічних дисциплін як у школі, так і у педагогічному ВНЗ виділяють специфічну типологію екскурсій: екскурсії в природу, краєзнавчі, виробничі, оглядові, а також екологічні, музейні, геологічні, гідрологічні, фізико-географічні, економічні тощо.

У зв'язку з поширенням інформаційно-комунікативних технологій досить востребуваними стали віртуальні та інтернет-екскурсії.

Серед основних вимог до навчальної екскурсії з географії виокремлюємо такі:

- Цілевизначеність екскурсії: кожна екскурсія з географії повинна відповідати конкретній цілі професійної підготовки майбутнього вчителя географії.
- Наступність змісту: зміст екскурсій повинен мати безпосередній зв'язок із пройденим на попередніх заняттях матеріалом. У той же час, отримані на екскурсіях уявлення, результати спостережень і зібрані матеріали повинні знайти використання на подальших заняттях.
- Професіоналізація змісту: відповідність теми, застосовуваних методів, форм проведення екскурсії аспектам професійної підготовки студентів.
- Послідовність, науковість та чіткість організації та проведення.

Зняття причин і труднощів в організації групової пізнавальної діяльності студентів під час навчальних екскурсій з географії можливо при дотриманні певних організаційно-педагогічних умов, серед них: реалізація освітньої, навчальної, розвивальної, методичної, виховної й рекреаційної функцій навчальних екскурсій; відбір об'єктів показу відповідно стандарту географічної освіти й краєзнавчого аспекту; урізноманітнення технологій проведення географічних екскурсій різного спрямування та їх поєднання; урахування особливостей, мотиваційного, змістового, операційного та емоційного компонентів групової пізнавальної діяльності студентів; використання системи навчально-пізнавальних практичних завдань як засобів контролю знань, що отримані під час навчальних екскурсій; забезпечення інтеграції знань та умінь студентів на основі введення узагальнюючого спецкурсу «Методика розробки географічних екскурсій».

Література

1. Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/>. Заголовок з екрану. Мова – рос.
2. Герд В. А. Экскурсионное дело / В. А. Герд. – М.: Госиздат, 1928. – 115 с.
3. Емельянов Б. В. Основы экскурсоведения / Б. В. Емельянов. – М.: Советский спорт, 2003. – 216 с.
4. Желудковский Е. А. Основы экскурсионного дела: [учеб. пособ.] / Е. Желудковский, Е. Лукьянова. – Ялта: РИО КГУ, 2008. – 280 с.
5. Криловець М. Г. Система методичної підготовки майбутніх учителів географії: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: спец.: 13.00.02. «теорія і методика

- навчання географії» / М. Г. Криловець. – К., 2009. – 41 с.
6. Мироненко Н. Рекреационная география/ Н. С. Мироненко, И. Т. Твердохлебов. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 208 с.
  7. Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии / В. И. Петр. – К.: Типо-Литография С. Кульженка, 1901. – 23 с.
  8. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значіння / Софія Русова // Світло. – К., 1911. – Кн. 8. – С. 12 – 15.
  9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. У 5-ти т. / В. О. Сухомлинський; [ред. кол. А. Г. Дзевєрін і ін.]. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.2. – 670 с.
  10. Чагайда І. М. Екскурсознавство: Навчальний посібник / І. М. Чагайда, С. В. Грибанова. – К.: ФПУ, 2004. – 240 с.

Ganchuk E. V.

Educational excursions on geography and their role in professional formation of the future teacher.

Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih, Ukraine

In article the question of the organization and a technique of carrying out of educational excursions on geography in the supreme pedagogical educational institution are revealed; functions of educational excursions and their place in system of preparation of the future teachers of geography are proved, organizational-and-pedagogical conditions which assist efficiency of this process are revealed.

Keywords: *the teacher of geography, educational excursions from geography.*